

Monika Piotrowska

O wyrazach z пол-(полу-) w języku Puszkina : (przyczynek do badań nad mezonimią rosyjską i polską)

Acta Polono-Ruthenica 3, 389-391

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Monika Piotrowska
Olsztyn

O wyrazach z пол-(полу-) w języku Puszkina (Przyczynek do badań nad mezonimią rosyjską i polską)

Spośród zagadnień semantyki leksykalnej wyraźnie wyodrębnia się zjawisko mezonimii. Spróbujemy zdefiniować ten funkcjonujący w języku fakt, ściśle związany z antonimią. Ustalono już, że przy antonimii biegunowej wskazuje się na leksem pośredni: молодой - (нестарый, немолодой, пожилой) - старый, холодный - (прохладный, тёплый, негорячий) - горячий czy w trójczłonowej opozycji низкий - средний - высокий. Mezonimem nazwiemy zatem element pośredni między dwoma antonimami, np. wczoraj - dziś - jutro, kwaśny - obojętny - zasadowy, wklęsły - płaski - wypukły, любовь - равнодушность - ненависть. Mezonimia dotyczy wyrazów zarówno o różnych rdzeniach słowotwórczych, jak i o jednakowych morfemach leksykalnych, w których „środkowość” wyraża się czysto gramatycznie za pomocą morfemu пол-(полу-): улыба^{ть}ся, полупустой, полуофициальный.

Wyrazy z komponentem пол-(полу-) są formacjami ogólnosłowiańskimi. Zaobserwowano na podstawie słownika *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам* (praca И. И. Срезневского, Graz 1955), że występują już, i to dość licznie, w języku staroruskim, np. пол гнити, пол часи е, полъс хьи, funkcjonują też we współczesnych językach słowiańskich.

Aleksander Puszkina, twórca współczesnego języka rosyjskiego, często używał w swoich utworach, szczególnie w poezji, wyrazów z komponentem пол-(полу-). W *Словаре языка Пушкина* (Академия Наук СССР, Москва 1956) zarejestrowano 118 takich haseł. Znaczną część, bo aż 58 (ponad 80%), stanowią rzeczowniki: полночь, полчаса, полупокойник i przymiotniki (38): полудикий, полунагой, полуумный, mniejszą imiesłowy (16): полуобнажённый, полужавешанный, полуразвалившийся, tylko 3 czasowniki: полузажмуриться, полупродать,

полупроиграть і 3 przysłówki: вполголоса, вполглаза, полупечально.

Przymiotnik полу-живой (we wszystkich przykładach zachowuje ortografię Puszkina) został użyty w znaczeniu rzeczownika: „Какое низкое коварство Полу-живого забавлять, [...] Вздыхать и думать про себя: Когда же чорт возьмёт тебя!”. Mimo że występuje jako rzeczownik, oznacza cechę, jakościowość. Także typowe rzeczowniki полу-фанатик, полу-мудрец, полу-невежда określają cechę, niektóre tylko wskazują na przedmiotowość, np. полбутылки, полупика, поллдяжина. Występują także przymiotniki substancywizowane: полубольной, полушампанское oraz rzeczowniki własne: пол Болдина, пол-Эвксина, полу-скиф. Różne odcienie znaczenia przybiera w utworach Puszkina słowo „полумёртвый”. W jednym przypadku określa człowieka umierającego, bliskiego śmierci: „Над полумертвой головою последний день уж тяготел”; w innym cechuje kogoś bardzo zmęczonego, znużonego: „Целые шесть дней тащился я по несносной дороге и приехал в Петербург полумёртвый. Мои приятели смеялись над моей изнеженностью”. O złożoności relacji między antonimią i synonimią mogą świadczyć słowa „полумёртвый” i „полуживой”, które są mezonimami między „живой - мёртвый”, będąc jednocześnie antonimami względem siebie, a także, choć może się to wydać mało prawdopodobne, są swojego rodzaju parą synonimów.

Na uwagę zasługuje użycie leksemu „полусонный”. Z jednej strony ma on znaczenie „odczuwający silną senność, zasypiający”: „Что ж мой Онегин? Полусонный В постелю с бала едет он”, z drugiej strony - „nie całkiem przebudzony, budzący się”: „Иду гулять. Уж благосклонный Открыт Casino; чашек звон Там раздаётся; на балкон Маркёр выходит полусонный”. W tym przypadku jedno i to samo słowo jest swoistym antonimem wewnętrznym. Na uwagę zasługuje słowo „полу-Хвостов”, użyte okazjonalnie, nazywając żartobliwie osobę podobną do poety Chwostowa: „Жалею, что мои элегии писаны против религии и правительства; я полу-Хвостов: люблю писать стихи (но не переписывать) и не отдавать их в печать (а видеть их в печати)”.

Nie każdy wyraz z пол-(полу-) jest elementem pośrednim między dwoma antonimami, albowiem nie wszystkie słowa wstępują w związki antonimiczne, np. стол, голова, метр, год, бутылка; tak więc полбутылки, полгода czy полукруг nie są mezonimami.

Компонент пол-(полу-) nie jest u Puszkina jednoznaczny. Може на-

dawać słowu znaczenie „połowa, jedna z dwóch części”, np. полчаса, полверсты, полстакана bądź „nie całkiem, nie dosyć, niezupełnie”, np. полусвет, полуграмотный, полуодетый, bądź też „prawie”, np. полувоздушный, полупрозрачный, полюбнаженный. Można też wyodrębnić słowa, które w zależności od zastosowania różnią się znaczeniowo, na przykład wyraz „полдень” oznacza 1. środek dnia, moment, gdy słońce znajduje się najwyżej nad horyzontem, lub 2. południe, stronę świata; „полумесяц” 1. niepełną połowę tarczy księżyca lub 2. przedmiot mający kształt sierpa księżyca, półkole.

Wyrazy z morfemem пол-(полу-) nie są strukturalnie skostniałe, co potwierdzają nowe słowa tworzone za pomocą tego elementu: półkoks, półetat, półhurtowy, półkolonia czy полубезработный, полуглиссер, полукеды, полудокументальный, полулюкс.